

AGNIESZKA PACUT

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Polska ■ Cracow University of Economics, Poland

Przedsiębiorczość społeczna – ujęcie procesowe

Social Entrepreneurship – Process Approach

Streszczenie: Jednym z podstawowych problemów badawczych dotyczących przedsiębiorczości społecznej jest brak jej jednoznacznej definicji. Problem ten jest dostrzegalny także w Polsce, gdzie pojęcie to wyjaśniane jest w odniesieniu do koncepcji gospodarki społecznej i trzeciego sektora lub traktowane jest jako metafora działań innowacyjnych podejmowanych przez różne grupy i podmioty. Celem niniejszego artykułu jest wyjaśnienie znaczenia terminu „przedsiębiorczość społeczna” z wykorzystaniem podejścia procesowego. Do realizacji tego celu wykorzystano metodę analizy i syntezy literatury przedmiotu. W wyniku analizy stwierdzono, iż procesowe ujęcie przedsiębiorczości społecznej jest użyteczną perspektywą analityczną dla rozumienia sedna działalności łączącej cele społeczne z metodami rynkowymi, jak również poznania przebiegu procesu przedsiębiorczego na poziomie mikro. Jednocześnie sformułowano wniosek o konieczności popularyzacji w Polsce badań o charakterze empirycznym i teoretycznym z wykorzystaniem podejścia procesowego, zwłaszcza w kontekście braku prawnej definicji przedsiębiorstwa społecznego oraz wstępnych ustaleń w tym zakresie.

Abstract: One of the basic research problems concerning social entrepreneurship is the lack of a clear definition of social entrepreneurship. This problem is also noticeable in Poland, where this concept is explained in relation to the concept of social economy, the third sector or treated as a metaphor for innovative activities undertaken by various groups and entities. The aim of the article is to explain the meaning of the term “social entrepreneurship” using a process approach. The method of analysis and synthesis of the literature on the subject was used to achieve the goal. As a result of the analysis, it was found that the process approach to social entrepreneurship is a useful analytical perspective for understanding the core of the activity combining social objectives with market methods, as well as for learning about the course of the entrepreneurial process at the micro level. At the same time, there is a conclusion that it is necessary to popularise empirical and theoretical research in Poland with the use of a process approach, especially in the context of the lack of a legal definition of social enterprise and initial arrangements in this area.

Słowa kluczowe: etapy przedsiębiorczości społecznej; model procesu przedsiębiorczości społecznej; podejście procesowe; przedsiębiorczość społeczna

Keywords: process oriented approach; social entrepreneurship; social entrepreneurship process model; stages of social entrepreneurship

Otrzymano: 3 stycznia 2020

Received: 3 January 2020

Zaakceptowano: 18 września 2020

Accepted: 18 September 2020

Sugerowana cytacja/Suggested citation:

Pacut, A. (2020). Przedsiębiorczość społeczna – ujęcie procesowe. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 16(2), 152–163. doi: 10.24917/20833296.162.12

Wstęp

Przedsiębiorczość społeczna jest praktyką społeczno-gospodarczą, która stanowi przedmiot zainteresowania badaczy (Granados et al., 2011; Gras, Moss, Lumpkin, 2014; Kraus i in., 2014; Romani-Dias i in., 2018) instytucji publicznych (OECD, Komisja Europejska, 2013, 2015; Komisja Europejska, 2014) od końca XX w. Popularność tej formy aktywności przedsiębiorczej wzrasta z kilku powodów. Najczęściej zwraca się uwagę na to, iż oferuje ona rozwiązania, które przyczyniają się do redukcji lub ograniczenia problemów społecznych, uruchomienia niewykorzystywanych zasobów oraz wprowadzania różnego typu innowacyjnych i efektywnych rozwiązań przyspieszających zmiany społeczne. Tym samym przedsiębiorczość społeczna przyczynia się do poprawy funkcjonowania wspólnot lokalnych, społeczeństwa, państwa oraz szerzej – do rozwoju społeczno-gospodarczego.

Ze względu na powyższe uwaga badaczy koncentruje się na poznaniu różnych aspektów dotyczących rozpatrywanego pojęcia. Studia w tym zakresie obejmują takie tematy, jak: 1) definiowanie przedsiębiorczości społecznej, 2) porównywanie przedsiębiorstw społecznych z innymi formami organizacyjnymi (przedsiębiorstwami komercyjnymi), 3) badanie procesu przedsiębiorczego oraz 4) czynniki i uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości społecznej (Urbano i in., 2017). Rozważania podjęte w niniejszym artykule wpisują się w pierwszy i trzeci z wymienionych powyżej obszarów.

Przegląd literatury krajowej świadczy o wroście zainteresowania zagadnieniem przedsiębiorczości społecznej w środowisku naukowym w Polsce, choć stan badań w tym zakresie ocenia się jako skromny. W Polsce podejmowane są tematy, których *clou* stanowią przedsiębiorca społeczny, przedsiębiorstwo społeczne oraz przedsiębiorczość społeczna. Zagadnienia te są analizowane w odniesieniu do piśmiennictwa z zakresu *social entrepreneurship*, jak również w odniesieniu do terminów bliskoznacznych, choć nie tożsamy, takich jak: gospodarka społeczna (*social economy*) i trzeci sektor, lub są traktowane metaforycznie (jako działanie nowatorskie, innowacyjne w zakresie rozwiązywania problemów różnego typu organizacji). Pomimo pewnych ustaleń w tym zakresie podejście procesowe do przedsiębiorczości społecznej jest stosunkowo słabo rozpoznane w krajowym piśmiennictwie przedmiotu (por. Pacut, 2015). Dostrzeżona luka w tym obszarze stanowiła przesłankę do podjęcia niniejszego tematu.

Celem artykułu jest wyjaśnienie terminu „przedsiębiorczość społeczna” w nawiązaniu do procesowego ujęcia zagadnienia. Na tej podstawie możliwe będzie udzielenie odpowiedzi na pytania: 1) Jakie elementy konstytuują pojęcie przedsiębiorczości społecznej?, 2) W jaki sposób przebiega proces przedsiębiorczości społecznej na poziomie mikro?

Z tego względu w pierwszej kolejności nawiązano do ujęć przedsiębiorczości społecznej obecnych w literaturze przedmiotu. Następnie przedstawiono wybrane modele procesu przedsiębiorczości społecznej i przybliżono jeden z nich. Na tej podstawie omówiono

istotę przedsiębiorczości społecznej oraz sformułowano wnioski. Do realizacji celu wykorzystano metodę analizy i syntezy literatury przedmiotu. Tekst bazuje na kwerendzie literatury międzynarodowej z zakresu przedsiębiorczości społecznej. Artykuł ma charakter teoretyczny – uzupełnia opracowania konceptualne dotyczące definiowania przedsiębiorczości społecznej oraz pozwala na identyfikację potencjalnych kierunków badań w tym obszarze w Polsce.

Procesowe ujęcie przedsiębiorczości społecznej

Przedsiębiorczość społeczna jest opisywana w literaturze jako wielowymiarowy konstrukt (*multidimensional construct*) (Sullivan Mort, Weerawardena, Carnegie, 2003), złożone i wielopłaszczyznowe (*complex and multifaceted phenomenon*) (Mair, Martí, 2004) i wieloaspektowe zjawisko (*multi-faceted, multi-perspectival phenomenon*) (Perrini, 2006). Znajduje to swoje odzwierciedlenie w różnorodnych podejściach do definiowania przedsiębiorczości społecznej, jak też w oczekiwaniach formułowanych względem niej (por. Nicholls, 2013). Trudności definicyjne są pochodną tego, iż termin został utworzony z dwóch wieloznacznych pojęć, komponentów, tj. „przedsiębiorczość” i „społeczny” (Hausner, Laurisz, Mazur, 2007; Mair, Martí, 2006). Zdaniem S. Nowaka „znacznie większą wadą pojęcia, niż jego nieostrość, jest jego wieloznaczność” (Nowak, 2011: 126). W tym kontekście doskonaleniu aparatury pojęciowej mogą służyć prace o charakterze przeglądowym, zawierające spis i omówienie różnorodnych definicji funkcjonujących w literaturze przedmiotu (Hota, Subramanian, Narayanamurthy, 2020). Analiza tekstów zagranicznych o charakterze bibliometrycznym, przeglądowym pozwala wyróżnić trzy podstawowe ujęcia przedsiębiorczości społecznej (Pacut, 2015): podmiotowe (skoncentrowane na cechach i roli jednostki, osobie przedsiębiorcy społecznego), przedmiotowe (skoncentrowane na istocie i sposobie działania przedsiębiorstwa społecznego) i procesowe. Zgodnie z ostatnim ujęciem przedsiębiorczość społeczna jest opisywana jako „proces polegający na tworzeniu wartości poprzez połączenie zasobów w nowy sposób” (Mair, Martí, 2006: 37; Nicholls, 2006; Perrini, Vurro, 2006). Proces przedsiębiorczy obejmuje wszelkie funkcje, działania i czynności związane z rozpoznawaniem okazji (szans, sposobności) (*opportunity*), poszukiwaniem informacji, zdobywaniem zasobów i tworzeniem strategii biznesowych (Ucbasaran, Westhead, Wright, 2001). O ile dwa pierwsze ujęcia są obecne w krajowej literaturze przedmiotu (por. Pacut, 2019), o tyle trzecie jest stosunkowo słabo rozpoznane.

W powszechnym rozumieniu proces oznacza „zmiany zachodzące w kolejnych stadiach rozwoju; postępowanie” (Kopaliński, 1985: 343). Na gruncie socjologii proces definiuje się jako „ciąg, sekwencję następujących po sobie i przyczynowo uwarunkowanych zmian systemu” (Sztompka, 2010: 452). W teorii przedsiębiorczości procesowe ujęcie zostało wprowadzone w latach 80. i 90. XX w. w ramach szkoły harwardzkiej (Targalski, 2006). W wąskim ujęciu proces przedsiębiorczy przedstawia się jako tworzenie nowego bytu (powstanie nowej firmy), zaś w szerokim ujęciu analizuje się cykl istnienia firmy od powstania i rozpoczęcie działalności, przez jej rozwój, aż do upadku (Łaguna, 2010). W literaturze z zakresu ekonomii i zarządzania zwraca się szczególną uwagę na ewolucję, którą przeszły badania poświęcone przedsiębiorczości na przestrzeni XIX i XX w., od podejścia funkcjonalnego, przez podejście skoncentrowane na jednostce, do podejścia zorientowanego na proces przedsiębiorczy (Kurczewska, 2013; Steyaert, 2007). Punkt ciężkości przesunął się, jak ujęła

to C. Holmquist (2003), z „przedsiębiorczego aktora” na „przedsiębiorcze działanie”. Takie ujęcie koncentruje się na nowatorskim połączeniu zasobów w celu wytworzenia określonej wartości oraz umożliwia godzenie wielu perspektyw (Moroz, Hindle, 2011). Pozwala ono ukazać wielowymiarowy i złożony charakter przedsiębiorczości, która nie tylko jest aktywnością jednostki, ale też działaniem prowadzącym do uruchomienia przedsięwzięcia przybierającego różne formy organizacyjne (Kraśnicka, 2002: 71, 95). Ma ona dynamiczny i ewolucyjny charakter, podlega siłom selekcji i adaptacji środowiskowej (Martinez, Yang, Aldrich, 2011). Odbywa się w wyniku połączenia i przenikania różnorodnych czynników i uwarunkowań. Przykładowo R.K. Zachary i C. Mishra (2011) wskazują na połączenie i przenikanie się: sieci społecznych (indywidualnych i możliwości), sojuszy (jednostek i zasobów) oraz społeczności (możliwości i zasobów).

Podejście, w którym przedsiębiorczość jest analizowana jako proces organizowania, prowadzenia działalności oraz podejmowania ryzyka z nią związanego (Griffin, 1996) jest wykorzystywane do wyjaśniania tradycyjnej, ekonomicznej przedsiębiorczości (Kraśnicka, 2002; Kurczewska, 2013), jak również jest pomocne w pełniejszym zrozumieniu zjawiska przedsiębiorczości społecznej (Sarma, 2020; Chell, 2007). Ze względu na powyższe stanowi ona punkt odniesienia w niniejszym tekście. Wykorzystując modele teoretyczne i empiryczne zidentyfikowane w zagranicznej literaturze przedmiotu, ukazano w nim elementy, strukturę i przebieg przedsiębiorczości społecznej (Lumpkin i in., 2013).

Modele procesu przedsiębiorczości społecznej

Przedmiotem analizy uczyniono opracowania na temat sposobów zorganizowania i przebiegu procesu przedsiębiorczego o celu społecznym, związane z tym etapy działań i interakcje. Zidentyfikowane w piśmiennictwie przedmiotu modele, których autorami są: F. Perrini i C. Vurro (2006), F. Perrini, C. Vurro i L.A. Costanzo (2010), J. Kickul i T.S. Lyons (2012), A.Ch.-Y. Teo i W.-B. Tan (2013), J. Sekliuckiene i E. Kisielius (2015), Y. Tanabe (2020), w sposób holistyczny opisują proces przedsiębiorczy o celu społecznym na poziomie mikro, uwzględniając okoliczności poprzedzające, przebieg działalności oraz uzyskane wyniki (Lumpkin i in., 2013). W tabeli 1 przedstawiono charakterystyki wybranych modeli procesu przedsiębiorczości społecznej, zawierające informacje kontekstowe, strukturę modeli oraz opis ich założeń.

Tabela 1. Modele procesu przedsiębiorczości społecznej

Autorzy modelu	Charakterystyka modelu
F. Perrini, C. Vurro (2006)	<p>Kontekst: Model powstał na podstawie studiów teoretycznych, uzupełnionych analizą 35 przypadków – inicjatyw z obszaru przedsiębiorczości społecznej (case studies), aktywnych w różnych branżach, pochodzących z 10 krajów (w tym z: Europy, Ameryki Północnej i Południowej, Azji, Afryki)</p> <p>Struktura modelu: Model ma charakter sekwencyjny, składa się z 6 etapów, które koncentrują się na następujących kwestiach: luka społeczna; okazja dla przedsiębiorczości społecznej; innowacja; organizacja uruchomienia i funkcjonowania przedsięwzięcia; poprawa dobrobytu społecznego; zmiana społeczna</p> <p>Opis: Rozwinięcie w kolejnej części artykułu</p>

<p>F. Perrini, C. Vurro, L.A. Costanzo (2010)</p>	<p>Kontekst: Model powstał na podstawie literatury teoretycznej oraz badań empirycznych (<i>case study</i>) przeprowadzonych we Włoszech (we wspólnocie San Patrignano)</p> <p>Struktura modelu: Model składa się 5 etapów: identyfikacji szansy; oszacowania szansy; formalizacji szansy; wykorzystania szansy; rozwoju/skalowania szansy</p> <p>Opis: Proces przedsiębiorczości społecznej ma charakter ciągły. Jest on determinowany przez aktywność jednostek (przedsiębiorców społecznych) i otoczenie (czynniki społeczne, ekonomiczne, polityczne), co wpływa na proces identyfikacji, wykorzystania i rozwoju szans przedsiębiorczych</p>
<p>J. Kickul, T.S. Lyons (2012)</p>	<p>Kontekst: Model powstał na podstawie studiów teoretycznych i innych modeli (Guclu; Wei-Skillern i in., 2007 Dees, Anderson, 2002)</p> <p>Struktura modelu: Model ma charakter sekwencyjny, składa się z 2 etapów: tworzenia pomysłu i osiągnięciu/realizacji misji, ułożonych w otoczeniu instytucjonalnym</p> <p>Opis: Model zakłada interakcję różnych elementów w ramach każdego etapu oraz synergię zachodzącą pomiędzy etapami, co ostatecznie skutkuje uzyskaniem wpływu społecznego i transformacją społeczną. Wszystkie działania w procesie przebiegają w pewnym kontekście, który tworzą: polityka, kultura, gospodarka, normy społeczne, geografia, historia, system prawny i system pieniężny. Kontekst ów przenika i kształtuje inicjatywy przedsiębiorczości społecznej na każdym etapie</p>
<p>A.Ch.-Y. Teo, W.-B. Tan (2013)</p>	<p>Kontekst: Model opracowano na podstawie wyników badań empirycznych przeprowadzonych wśród 10 przedsiębiorców społecznych z Singapuru z wykorzystaniem teorii ugruntowanej</p> <p>Struktura modelu: Model ma charakter cyrkularny. Składa się z 3 etapów opisanych jako: motywacja; działanie; rezultaty</p> <p>Opis: Model zakłada cykliczny charakter procesu przedsiębiorczego. Motywacja do działań jest związana z potrzebą jednostek do rozwiązywania problemów społecznych i niwelowania luk społecznych. Działanie polega na tworzeniu szans dla osiągnięcia celów społecznych i rozwiązania problemów społecznych. Rezultatem aktywności są: wzrost świadomości społecznej oraz włączenie i upodmiotowienie jednostek oraz grup w ramach wspólnoty. Osiągnięte rezultaty wywołują nowe motywy, uruchamiając ponownie proces przedsiębiorczości społecznej</p>
<p>J. Sekliuckiene, E. Kisielius (2015)</p>	<p>Kontekst: Model teoretyczny, stanowił punkt odniesienia dla rozważań na temat rozwoju przedsiębiorstw społecznych na Litwie</p> <p>Struktura modelu: Model składa się z 3 etapów (identyfikacja i ocena szansy, formalizacja szansy, wykorzystanie szansy; rezultaty), na który oddziałują interesariusze. Ponadto wskazuje się w nim na znaczenie wiedzy i uczenia się</p> <p>Opis: Konstrukcja modelu odzwierciedla logikę: wkład (nakład) – proces – rezultat. Wkład stanowią czynniki indywidualne, organizacyjne i kontekstowe – instytucjonalne prawne, środowiskowe. Zachodzące procesy opierają się na przedsiębiorczym podejściu związanym z rozpoznawaniem, tworzeniem i wykorzystaniem szansy. Osiągane rezultaty to wygenerowana wartość społeczna i możliwość replikowania rozwiązania na inne rynki</p>

Y. Tanabe (2020)	Kontekst: Model powstał na podstawie literatury teoretycznej, a następnie został poddany weryfikacji w trakcie badań empirycznych przeprowadzonych na próbie 7 przedsięwzięć z zakresu przedsiębiorczości społecznej pochodzących z różnych krajów (Japonia, Stany Zjednoczone, Bangladesz, Kambodża, Indie)
	Struktura modelu: Model składa się z 5 etapów, którymi są: zdefiniowanie problemu systemowego; indywidualizowanie przedsiębiorstwa; organizowanie przedsiębiorstwa; uspołecznienie przedsiębiorstwa; osiągnięcie zmiany systemowej
	Opis: Model powstał w odniesieniu do teorii zmiany. Etapy w procesie przedsiębiorczości społecznej następują po sobie sekwencyjnie. Opis każdego z etapów uzupełniono zdefiniowaniem czynników sukcesu (warunków) umożliwiających przejście do kolejnej fazy

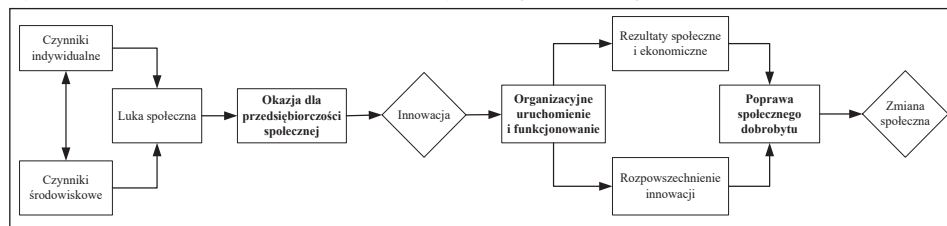
Źródło: opracowanie własne na podstawie wskazanych źródeł

Analiza przypadku: proces przedsiębiorczości społecznej według F. Perriniego i C. Vurro

F. Perrini i C. Vurro (2006/2010) zaproponowali model procesu przedsiębiorczości społecznej najbardziej rozbudowany pod względem liczby etapów oraz ich opisu, a także liczby przypadków wykorzystanych do jego weryfikacji. Badacze skoncentrowali się na wyjaśnieniu sposobu wykorzystania przedsiębiorczości do przeprowadzenia zmiany społecznej, która ich zdaniem wyróżnia przedsiębiorczość społeczną i powinna nastąpić w dłuższej perspektywie czasu, stanowiąc jej wymierny efekt. Kluczową funkcję w tym modelu pełnią innowacje, które są ulokowane w ramach organizacji przedsiębiorczej, ale w efekcie inicjują zmiany w społeczeństwie. Strukturę procesu przedsiębiorczości społecznej, uwzględniającą dwa ww. elementy, odznaczone graficznie jako kluczowe, przedstawiono na rycinie 1.

U podstaw procesu przedsiębiorczości społecznej znajdują się niezaspokojone potrzeby indywidualne i luki (problemy) społeczne. Stanowią one okazję dla działań w zakresie przedsiębiorczości społecznej, niedostrzeżoną przez podmioty komercyjne. Decyzja o wykorzystaniu owej okazji wiąże się z oceną ich wartości, potencjału społecznego i ekonomicznego, zdolności (np. do udzielenia pomocy danej społeczności) oraz zapewnienia stabilności danej inicjatywie. Wykorzystanie istniejących możliwości stanowi punkt wyjścia do podjęcia działań innowacyjnych, które mają możliwie szeroki zakres (dotyczą produktów i usług, metod organizacji, czynników produkcji, relacji rynkowych itp.). Skuteczność innowacji, w sensie potencjału do zmian społecznych, jest powiązana z dopasowaniem modelu biznesowego do potrzeb rynku i interesariuszy. Jednocześnie model biznesowy powinien być ukierunkowany na dobrze zdefiniowane i mierzalne rezultaty w sferze społecznej i ekonomicznej oraz szerokie propagowanie innowacji. Prowadzone działania (model działalności) w dłuższej perspektywie są podporządkowane potrzebie uzyskania określonego skutku, którym jest poprawa dobrobytu społecznego przez pośrednie lub bezpośrednie tworzenie miejsc pracy, zwiększanie dostępu do informacji i wiedzy, poprawę spójności społecznej, rozwój gospodarczy i rozwój społeczny itp. W dłuższej perspektywie proces ten powinien prowadzić do zmiany społecznej.

Rycina 1. Proces przedsiębiorczości społecznej według F. Perriniego i C. Vurro



Źródło: opracowanie własne na podstawie: Perrini, Vurro (2006: 31)

Zakończenie

W artykule przedstawiono wybrane modele procesu przedsiębiorczości społecznej, które w różny sposób konceptualizowały przedsiębiorczość społeczną. Modele te różniły się liczbą etapów (od dwóch do sześciu), czynnikami składającymi się na dany model, sposobem prezentacji związków zachodzących pomiędzy poszczególnymi etapami (podejście cyrkularne vs podejście sekwencyjne), przebiegiem działań. Sposób ich opisu różnił się w zależności od przyjętej koncepcji i perspektywy badawczej. Szczegółowa analiza modeli wykracza poza ramy tego artykułu, jednakże pozwala na wyjaśnienie społecznego i ekonomicznego wymiaru konstytuującego omawiane pojęcie oraz przebiegu tego typu aktywności.

Społeczny element terminu „przedsiębiorczość społeczna” jest definiowany przede wszystkim w odniesieniu do misji realizacji tego typu działań, wynikającej z potrzeby wypełnienia luki społecznej (Perrini, Vurro, 2006) lub rozwiązania istniejących problemów systemowych (np. nierówności, braku bezpieczeństwa) (Nicholls, 2006; Tanabe, 2020). W przedstawionych modelach eksponuje się społeczny rezultat osiągnięty w ramach procesu przedsiębiorczego, tj. tworzenie społecznej wartości (*social value creation*) polegającej na stymulowaniu zmian społecznych, dokonywaniu transformacji społecznej, generowaniu wartości dla społeczeństwa, nie zaś uzyskiwaniu bezpośrednich korzyści materialnych (zysku) przez jednostki (Nicholls, 2006). Uzyskiwane rezultaty społeczne powinny cechować się trwałością oraz satysfakcjonować zróżnicowane grono interesariuszy (Lumpkin i in., 2013). Atrybut społeczny dotyczy także zasobów, z których korzystają podmioty działające w tej formule. W szczególności należy podkreślić znaczenie kapitału społecznego wykorzystywanego przez przedsiębiorcę społecznego. Kapitał ten pozwala uzyskać dostęp do różnorodnych zasobów (finansowych, intelektualnych), a w efekcie inicjować, kreować i rozwijać organizację (Hausner, Laurisz, Mazur, 2007), kształtować jej podaż i popyt (Płonka, 2008). Istota społecznego aspektu przedsięwzięcia społecznego ujawnia się także na etapie identyfikacji, oceny i wykorzystania szans, sposobności (*opportunities*) przedsiębiorczych w celu rozwiązywania problemów społecznych (Corner, Ho, 2010). Źródłem szans dla działań w zakresie przedsiębiorczości społecznej są: niedoskonałości rynku (*market failure*) i nieumiejętność, niewydolność rządu (*government inability*) (Aygöre, 2014: 34), aktywizm, samopomoc i filantropia (Hockerts, 2010: 158–170), jak również dostęp do rynku kapitału finansowego (Spiess-Knafl, Jansen, 2014).

Przedsiębiorczy element terminu przedsiębiorczości społecznej wyjaśniania się, wskazując na wytwarzanie dóbr i usług (Mair, Martí, 2006) zaspokajających potrzeby społeczne lub/i generujących korzyści w społeczeństwie (Austin, Stevenson, Wei-Skillern, 2006).

Proces wytwarzania oznacza w praktyce prowadzenie ciągłej działalności, w wyniku której generowana jest podwójna wartość (*dual value*) lub wartość mieszana, sumaryczna (*total value*) (Alter, 2007). Obejmuje ona wartości społeczne (wynikające z realizowanej misji), jak też ekonomiczne (związane z utrzymaniem stabilności finansowej, uzyskiwaniem dochodów z działalności komercyjnej w celu finansowania społecznych programów i celów). Ponadto przedsiębiorczy aspekt omawianych działań jest charakteryzowany w odniesieniu do innowacyjności, która stanowi specyficzne narzędzie, jak i skutek działań (Portales 2019; Targalski, 2006). Poza innowacyjnością, w literaturze analizuje się inne elementy odnoszące się do orientacji przedsiębiorczej (*entrepreneurial orientation*), takie jak: proaktywność (*proactiveness*), podejmowanie ryzyka, konkurencyjność i autonomia (Lumpkin i in., 2013).

Procesowe ujęcie ukazuje złożony charakter przedsiębiorczości społecznej, ilustrując ją w prezentowanych modelach jako funkcję wielu czynników i zależności. Mimo iż opinie na temat determinant rozwoju przedsiębiorczości o celu społecznym są podzielone, na co wskazują choćby ustalenia autorów wspomnianych modeli, to uogólniając za J. Austin i współpracownikami (2006), należy podkreślić rolę okazji, zasobów ludzkich i kapitałowych (*opportunity, people, capital*), które przenikają się, co prowadzi do wytworzenia wartości społecznej, generowania trwałych rozwiązań i usatysfakcjonowania różnorodnych grup interesariuszy (Lumpkin i in., 2013). Czynniki te pojawiały się z różnych konfiguracjach w wymienionych modelach. Większość autorów zwróciła uwagę na znaczenie otoczenia ekonomicznego, prawnego, historycznego, demograficznego, socjokulturowego warunkującego tę działalność (Kickul, Lyons, 2012; Perrini, Vurro, 2006).

Przedstawione modele wskazują na różnorodne podejścia do opisu i ilustracji przebiegu procesu przedsiębiorczości społecznej. Ogólnie ujmuje on: okoliczności poprzedzające rozpoczęcie działań w zakresie przedsiębiorczości społecznej (*antecedents*), a także proces transformacji, w trakcie którego zasoby wejściowe przekształcane są w produkty i usługi oraz rezultaty podjętej aktywności (*outcomes*) (Lumpkin i in., 2013). Przedstawione modele stanowią wynik pracy empirycznej, jak i analizy teoretycznej prowadzonej przez autorów. W obu przypadkach mogą one stanowić inspirację i punkt odniesienia do prac badawczych poświęconych wyjaśnianiu i opisywaniu działalności przedsiębiorstw społecznych w Polsce.

Podejście procesowe do przedsiębiorczości społecznej stanowi wartościowy sposób opisywania zjawiska, bowiem 1) pozwala zintegrować wiedzę na temat elementów konstytuujących to pojęcie, 2) uwzględnia dynamiczny charakter przedsiębiorczości społecznej przez opis jej przebiegu za pomocą etapów (faz) i zróżnicowanie czynników kształtujących zjawisko w czasie, 3) ujmuje jego wieloaspektowość – wyjaśnia przedsiębiorczość o celu społecznym za pomocą wielu czynników (nie tylko przez pryzmat aktywności przedsiębiorcy czy funkcjonowanie organizacji łączącej dualne cele w kontekście społecznym, politycznym i przestrzennym), ale podkreśla też różnorodność zachodzących pomiędzy nimi interakcji, wzajemnych wpływów i zależności. Poznanie ich wewnętrznej dynamiki oraz sieci zależności może być kluczem do zrozumienia sukcesu lub upadku (porażki) tego typu inicjatyw. Na ten aspekt zwrócili uwagę M.A. Martinez, T. Yang, H.E. Aldrich (2011), którzy badali przedsiębiorczość w ujęciu ewolucyjnym. W opinii tych autorów to nie same strategie działania determinują i decydują o rozwoju nowych przedsięwzięć, ale ich dopasowanie do otoczenia (środowiska).

W kontekście powyższych uwag nasuwa się wniosek o konieczności szerszego wykorzystania perspektywy procesowej do prowadzenia badań o charakterze empirycznym i teoretycznym w obszarze przedsiębiorczości społecznej w Polsce. Jest to zasadne z uwagi na brak normatywnej lub powszechnie akceptowanej definicji przedsiębiorstwa społecznego i przedsiębiorczości społecznej oraz związane z tym trudności w zakresie porównywania doświadczeń organizacji o różnym rodowodzie (np. spółdzielczym i pozarządowym), czy też badanie zbieżności różnych form organizacyjnych z koncepcją przedsiębiorstwa społecznego. Perspektywa procesowa może stanowić atrakcyjne ujęcie zagadnienia, bowiem abstrahuje od formy prawnej i przyporządkowania inicjatywy do danego sektora. Z nieco innej perspektywy pozwala wyjaśnić, ocenić i planować rozwój inicjatyw łączących cele społeczne z metodami rynkowymi. Ze względu na powyższe przyszłe badania mogą koncentrować się na poznaniu przebiegu procesu przedsiębiorczego w czasie oraz w kontekście zmieniającego się środowiska, identyfikacji jego kluczowych elementów, a w szczególności – na badaniu zależności i powiązań pomiędzy nimi. Ujęcie to może nie tylko przyczynić się do generowania nowej wiedzy (lepszego poznania i opisu tego typu inicjatyw), ale także może być użyteczne dla różnych grup interesariuszy, w tym dla decydentów publicznych. Umożliwi im ono adekwatne planowanie i monitorowanie programów oraz polityk wspierających rozwój tego typu przedsięwzięć, jak też ocenę uzyskiwanych w wyniku ich realizacji rezultatów.

Literatura

References

- Alter, K.S. (2007; 2019, 19 grudnia). *Social Enterprise Typology*. Pozyskano z: www.academia.edu/5249856/Social_Enterprise_Typology_Updated_November_27_2007_Kim_Alter_Virtue_Ventures_LLC
- Austin, J., Stevenson, H., Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: Same, different, or both?. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 30(1), 1–22. doi: 10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x
- Corner, P.D., Ho, M. (2010). How opportunities develop in social entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(4), 635–659.
- Chell, E. (2007). Social Enterprise and Entrepreneurship: Towards a Convergent Theory of the Entrepreneurial Process. *International Small Business Journal*, 25(1), 5–26. doi: 10.1177/0266242607071779
- Granados, M.L., Hlupic, V., Coakes, E., Mohamed, S. (2011). Social enterprise and social entrepreneurship research and theory: A bibliometric analysis from 1991 to 2010. *Social Enterprise Journal*, 7(3), 198–218. doi: 10.1108/17508611111182368
- Gras, D., Moss, T.W., Lumpkin, G.T. (2014). The use of secondary data in social entrepreneurship research: Assessing the field and identifying future opportunities. *Social Entrepreneurship and Research Methods. Research Methodology in Strategy and Management*, 9, 49–75.
- Griffin, R.W. (1996). *Podstawy zarządzania organizacjami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Guclu, A., Dees J.G., Anderson, B.B. (2002). *The Process of social entrepreneurship: creating opportunities worthy of serious pursuit*, The Center for the Advancement of Social Entrepreneurship. Pozyskano z: https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/02/Article_Deas_TheProcessOfSocialEntrepreneurshipCreatingOppWorthyOfSeriousPursuit_2002.pdf
- Hausner, J., Laurisz, N., Mazur S. (2007). *Przedsiębiorstwo społeczne – konceptualizacja*. W: J. Hausner (red.), *Zarządzanie podmiotami ekonomii społecznej*. Kraków: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, 9–20.

- Hockerts, K. (2010). Źródła możliwości powstania i działania przedsiębiorstw komercyjnych o celach społecznych. W: J. Mair, J. Robinson, K. Hockerts (red.), *Przedsiębiorczość społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie, 158–170.
- Holmquist, C. (2003). Is the medium really the message? Moving perspective from the entrepreneurial actor to the entrepreneurial action. W: C. Steyaert, D. Hjorth (eds). *New Movements in Entrepreneurship*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 73–85.
- Hota, P.K., Subramanian, B., Narayanamurthy, G. (2019). Mapping the Intellectual Structure of Social Entrepreneurship Research: A Citation/Co-citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, 166(1), 89–114. doi: 10.1007/s10551-019-04129-4
- Kickul, J., Lyons, T.S. (2012). *Understanding Social Entrepreneurship: The Relentless Pursuit of Mission in an Ever Changing World*. New York, London: Routledge.
- Komisja Europejska. (2014). *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. A report submitted by ICF Consulting Services*. Brussels: European Commission Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion.
- Kopaliński, W. (1985). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kraśnicka, T. (2002). *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Kraus, S., Filser, M., O'Dwyer, M., Shaw, E. (2014). Social Entrepreneurship: An exploratory citation analysis. *Review of Managerial Science*, 8(2), 275–292. doi: 10.1007/s11846-013-0104-6
- Kurczewska, A. (2013). *Przedsiębiorczość jako proces współdziaływania sposobności i intencji przedsiębiorczych*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Lumpkin, G.T., Moss, T.W., Gras D.M., Kato S., Amezcua, A.S. (2013). Entrepreneurial processes in social contexts: how are they different, if at all?. *Small Business Economics*, 40(3), 761–783. doi: 10.1007/s11187-011-9399-3
- Łaguna, M. (2010). *Przekonania na własny temat i aktywność celowa. Badania nad przedsiębiorczością*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Mair, J., Martí, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41(1), 36–44. doi: 10.1016/j.jwb.2005.09.002
- Mair, J., Martí, I. (2004). Social Entrepreneurship: What are we talking about? A framework for future research. *Working Paper*, 546. IESE Business School, University of Navarra.
- Martinez, M.A., Yang, T., Aldrich, H.E. (2011). Entrepreneurship as an Evolutionary Process: Research Progress and Challenges. *Entrepreneurship Research Journal*, 1(1), 1–26. doi: 10.2202/2157-5665.1009
- Moroz, P.W., Hindle, K. (2012). Entrepreneurship as a Process: Toward Harmonizing Multiple Perspectives. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(4), 781–818. doi: 10.1111/j.1540-6520.2011.00452.x
- Nicholls, A. (2013). Legitymizacja przedsiębiorczości społecznej: izomorfizm refleksyjny w stadium preparadygmatu. *Ekonomia Społeczna*, 1, 101–117.
- Nicholls, A. (2006). *Social entrepreneurship. New model of sustainable social change*. Oxford: Oxford University Press.
- Nowak, S. (2011). *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- OECD, Komisja Europejska. (2015). *A Policy Brief on Social Impact Measurement for Social Enterprises. Policies for Social Entrepreneurship*. Paris, Luxemburg. Pozyskano z: www.oecd.org/social/PB-SIM-Web_FINAL.pdf
- OECD, Komisja Europejska. (2013). *Policy brief on Social Entrepreneurship. Entrepreneurial Activities in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Pozyskano z: https://www.oecd.org/cfe/lead/Social%20entrepreneurship%20policy%20brief%20EN_FINAL.pdf
- Pacut, A. (2019). Przedsiębiorczość społeczna a szkoły wyższe – formy, obszary i wyzwania kooperacji. W: M. Banaś, F. Czech, M. Kołaczek (red.), *Współpraca uczelni wyższych i organizacji pozarządowych*

- jako animatorów społeczeństwa obywatelskiego z wykorzystaniem potencjału dziedzictwa kulturowego. Kraków: Księgarnia Akademicka, 71–102.
- Pacut, A. (2015). Rozwój przedsiębiorczości społecznej – istota i kierunki analizy. *Ekonomia Społeczna*, 1, 7–20. doi: 10.15678/ES.2015.1.01
- Perrini, F. (2006). *Social entrepreneurship domain: setting boundaries*. W: F. Perrini (red.), *The New Social Entrepreneurship. What Awaits Social Entrepreneurial Ventures?*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1–25.
- Perrini, F., Vurro, C. (2010). Przedsiębiorczość społeczna: innowacyjność i zmiana społeczna w teorii i praktyce. W: J. Mair, J. Robinson, K. Hockerts (eds.), *Przedsiębiorczość społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie, 70–102.
- Perrini, F., Vurro, C. (2006). *Social Entrepreneurship: Innovation and social change across theory and practice*. W: J. Mair, J. Robinson, K. Hockerts (red.), *Social Entrepreneurship*, Palgrave Macmillan Ltd., 57–85.
- Perrini, F., Vurro, C., Costanzo, L. (2010). A process-based view of social entrepreneurship: From opportunity identification to scaling-up social change in the case of San Patrignano. *Entrepreneurship & Regional Development*, 22(6), 515–534.
- Płonka, M. (2008). Wybrane problemy rachunku kosztów i korzyści społecznych podmiotów ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna*, 2(3), 26–34.
- Portales, L. (2019). *Social Innovation and Social Entrepreneurship. Fundamentals, Concepts, and Tools*. Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-3-030-13456-3
- Roberts, D., Woods, C. (2005). Changing the world on a shoestring: The concept of social entrepreneurship. *University of Auckland Business Review*, 7(1), 45–51.
- Romani-Dias, M., Iizuka, E., Larroudé, E., Barbosa, A. (2018). Mapping of Academic Production on Social Enterprises: An international analysis for the growth of this field. *International Review of Social Research*, 8(2), 156–171. doi: 10.2478/irsr-2018-0017
- Sarma, S.K. (2020). Investigating Failed Social Entrepreneurship: A ‘Process Research’ Perspective. W: S. Majumdar, E. Reji (eds.), *Methodological Issues in Social Entrepreneurship Knowledge and Practice. Springer Proceedings in Business and Economics*. Singapore: Springer.
- Sekliuckiene, J., Kistelius, E. (2015). Development of social entrepreneurship initiatives: a theoretical Framework, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 213, 1015–1019.
- Sullivan Mort, G., Weerawardena, J., Carnegie, K. (2003). Social entrepreneurship: towards conceptualisation. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 8(1), 76–88. doi: 10.1002/nvsm.202
- Spiess-Knafl, W., Jansen, S. (2014). Social Enterprises and the Financing of Different Scaling Strategies. W: L. Pate, C. Wankel (eds.), *Emerging Research. Directions in Social Entrepreneurship. Advances in Business Ethics Research*, 5. Dordrecht: Springer, 67–83.
- Steyaert, C. (2007). ‘Entrepreneurship’ as a conceptual attractor? A review of process theories in 20 years of entrepreneurship studies. *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 19(6), 453–477. doi: 10.1080/08985620701671759
- Sztompka, P. (2010). *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Tanabe, Y. (2020). *The Five Stages of Social Entrepreneurship. What is a broadly applicable framework?*. Pozyškano z: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:101:1-2020031902542649122430>
- Targalski, J. (2006). Innowacyjność – przyczyna i skutek przedsiębiorczości. *Zeszyty Naukowe*, 730, 5–10.
- Teo, A. C.-Y., Tan, W.-B. (2013). *Developing a Model of Social Entrepreneurship: A Grounded Study Approach*. EMES-SOCENT Conference Selected Papers, no. LG13-36, 4th EMES International Research Conference on Social Enterprise, Liege. Pozyškano z: https://emes.net/content/uploads/publications/teo___tan_ecsp-lg13-36.pdf
- Ucbasaran, D., Westhead, P., Wright, M. (2001). The focus of entrepreneurial research: contextual and process issues. *Entrepreneurship theory and practice*, 25(4), 57–80. doi: 10.1177/104225870102500405

- Urbano, D., Ferri, E., Peris-Ortiz, M., Aparicio, S. (2017). Social entrepreneurship and institutional factors: A literature review. W: M. Peris-Ortiz, F. Teulon, D. Bonet-Fernandez (eds.), *Social Entrepreneurship in Non-Profit and Profit Sectors. Theoretical and Empirical Perspectives*. International Studies in Entrepreneurship, 36, Springer, 9–30.
- Wei-Skillern, J., Austin, J.E., Leonard, H., Stevenson, H. (2007). *Entrepreneurship in the Social Sector*. London, California: Sage Publications Inc.
- Zachary, R.K., Mishra, C. (2011). The Future of Entrepreneurship Research: Calling All Researchers. *Entrepreneurship Research Journal*, 1(1), 1–13. doi: 10.2202/2157-5665.1016

Agnieszka Pacut, dr, adiunkt w Katedrze Zarządzania Organizacjami Publicznymi Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Ukończyła studia podyplomowe zarządzanie organizacjami pozarządowymi (Collegium Civitas) oraz zarządzanie w administracji publicznej (Akademia Ekonomiczna w Krakowie). Jej zainteresowania badawcze dotyczą przedsiębiorczości społecznej, organizacji pozarządowych, zarządzania projektami, polityk publicznych.

Agnieszka Pacut, PhD, assistant professor in the Department of Management of Public Organizations of the Cracow University of Economics. She completed postgraduate studies in Management of non-governmental organisations (Collegium Civitas, Poland) and Management in Public Administration (Cracow University of Economics, Poland). Her research interests include social entrepreneurship, non-governmental organisations, project management, public policies.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-8820>

Adres/Address:

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej
Katedra Zarządzania Organizacjami Publicznymi
ul. Rakowicka 27
31-510 Kraków, Poland
e-mail: agnieszka.pacut@uek.krakow.pl

Publikacja została dofinansowana ze środków subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie.